

Tieteen ehtoja ja tekijöitä sota-aikana

Aura Korppi-Tommola

Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana Toim. Marjatta Hietala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 484 s.

Suomalaisten vaikuttajien mahdolliset suhteet natsi-Saksaan askarruttavat suurta yleisöä ja mediaa. Kysymys saa yhden vastauksen akatemiaprofessori Marjatta Hietalan toimittamassa teoksessa, jossa pureudutaan toisen maailmansodan aikaisiin tiedemiesten kansainvälisiin kontakteihin. Tätä ei kuitenkaan mainita tutkimuksen motiivina, vaan lähtökohdaksi kerrotaan yleisesti kriisiajan vaikutukset tutkimukseen ja kansainväliseen tiedonvaihtoon. Aihepiiri on kummunnut sekä Marjatta Hietalan kaupunkihistoriallisista ja innovaatiotutkimuksista että toista maailmansotaa kohtaan viime vuosina tunnetusta yleisestä kiinnostuksesta.

Kirjan kirjoittajina on ryhmä Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen tutkijoita, joiden projektia Suomen Akatemia rahoittaa. Osa heistä on kokeneita konkareita ja osa nuoria uusia voimia: varsin onnistunut cocktail.

Artikkelit ovat itsenäisiä ja melko laajoja (47–94 sivua) tutkimuksia, ja ne perustuvat alkuperäiseen aineistoon. Tekijät ovat muun materiaalin puutteellisuuden takia joutuneet turvautumaan paljon tutkimuskohteidensa muistelmiin ja haastattelutietoihin. Tällaisessa tapauksessa auttaisi lukijaa, jos lähdeluettelossa päiväkirjat ja muistelmat erotettaisiin omaksi kokonaisuudekseen erilleen varsinaisesta tutkimuskirjallisuudesta.

Kirjoittajat ovat varovaisia eivätkä oikein osaa ottaa kantaa tai tehdä johtopäätöksiä, vaan paljon jätetään lukijan omille harteille. Lukija jää helposti miettimään, miksi ihan ilmiselvääkään ei voi sanoa. Esimerkiksi on selvää, että juutalaisten syrjimisestä tiedettiin (vaikka ei koko kauheutta aavistettukaan), mutta tieto ei näytä vaikuttaneen esiteltyjen tutkijoiden kontakteihin. A.I. Virtanenkin unohti saksalaisia kohtaan tuntemansa penseyden jatko-sodan aikana, kun muut kansainväliset julkaisukanavat olivat suomalaisilta suljettuja, vaikka hän oli muuten selvästi länteen suuntautunut tutkija.

Sinne mentiin minne päästiin

Hietala on kirjoittanut teoksen alkuun yhteenvetoluvun, joka on mainio tiivis katsaus toista maailmansotaa koskevaan tutkimukseen, siitä miten tutkimus on edennyt sodan syiden ja päämäärien pohtimisesta taisteluihin, politiikkaan, talouteen ja sosiaalisiin kysymyksiin ja noston esiin aluksi unohtettuja ryhmiä kuten naiset ja lapset. Eräät valinnat esimerkiksi nostetuista teoksista saattavat tosin ihmetyttää: naisten sotaa koskevien tutkimusten esittelyyn ei ole mahtunut yhtään lottatoimintaa koskevaa teosta.

Omassa tutkimuksellisessa osuudessaan Hietala kertoo Helsingin yliopiston professoreiden matkoista Saksaan vuosina 1930–1944. Karu toisuus on se, että tuolloin Saksa ja Pohjoismaat olivat lähes ainoat mahdolliset matkakohteet. Ruotsiin suuntautui eniten matkoja ja useita matkoja tehtiin myös muihin Skandinavian maihin, vaikka Tanskan ja Norjan osuus laskikin dramaattisesti niiden saksalaismiehityksen jälkeen keväällä 1940. Ruotsin jälkeen eniten tehtiin matkoja Saksaan. Muut matkat tehtiin pääasiassa ennen jatkosodan puhkeamista ja sen jälkeen käytiin vain Saksan miehittämissä tai sen liittolaismaissa. Erikoinen poikkeama tilastossa on Neuvostoliitto, johon tieteenharjoittajat tekivät jatkosodan vuosina yhteensä 8 matkaa, lähinnä rauhanneuvotteluihin. Lisäksi Niilo Pesonen oli arvioimassa Ukrainassa Vinnitsan joukkohaudan uhreja saksalaisten kutsusta.

Suurin osa matkoista näyttää olleen jo aiemmin, pääasiassa 1920-luvulla solmittujen suhteiden jatkoa, kuten Helsingin yliopiston toimivat suhteet Marburgin ja Königsbergin yliopistoihin. Jotkut kontaktit olivat vielä vanhempia, kuten Arvo Ylpöllä. Hän oli tutkimassa ja sairaalalääkärinä Berliinissä vuodesta 1912 lähes vuosikymmenen ajan, mitä kirjoittaja ei tule maininneeksi.

Yliopisto sodassa

Vaikka tiede erällä tieteenaloilla eteni sotavuosina suurin harppauksin, Mervi Kaarnisen artikkeli yliopistosta sodassa on surullista luettavaa. Kun sodassa juuri nuorukaisten kuolla kuluu, monet myös kaatuivat. Miesopiskelijat olivat rintamalla ja opettajat muissa maanpuolustustehtävissä, kuten valtion tiedotuslaitoksen palveluksessa ja avaamassa vihollisen salakielisanomia. Yliopistojen laitokset saivat toimeksiantoja puolustusvoimilta ja kansanhuoltoministeriöltä.

Halu opiskella oli kuitenkin kova ja yliopistoilla ja valtiovallallakin oli intressissä se, ettei opiskelu kokonaan tyrehtyisi ja valmistuminen loppuisi. Opintolomia myönnettiin ja rintamalla luettiin. Kun opiskelijat alkoivat yhdessä lukea tentteihin, siitä kehkeytyi ”Äänislinnan korkeakoulu”, jossa annettiin opetusta ja järjestettiin kuulusteluja useissa aineissa. Opettajat tuottivat luentomonisteita ja yliopisto aloitti opintoneuvonnan. Myös ylioppilaiden omat järjestöt välittivät kurssikirjoja.

Opiskelua koskevassa osiossa on koko teoksen ainoa naisnäkökulma: naiset kun saattoivat jatkaa yliopistossa miesten palvellessa rintamalla. Virkamiehiä, opettajia ja muita maistereita kuitenkin tarvitaan jatkuvasti, joten korkeakoulujen sulkemista ei pidetty yhteiskunnan toimivuuden kannalta hyvänä.

Varoja tutkimuksen ylläpitämiseen yritettiin hankkia maailmalta. Rockefeller-säätiöltä sitä onnistuttiin saamaankin, myös jatko-sodan aikana.

Nobel-populaatio

A.I. Virtanen ja Ragnar Granit saavat kirjassa henkilökohtaisen kohtelun. Aulikki Litzen ja Timo Vilen ovat ottaneet heidät tarkemman tarkastelun kohteeksi.

Litzen on tutkinut A.I. Virtasen kirjeenvaihtoa ”Nobel-populaatioon” eli Nobel-palkinnon saajiin ja ehdolla olleisiin tutkijoihin. Tutkimus Virtasesta liittyy hänen laajempaan hankkeeseensa Nobelin palkinnon saajista. Virtasella oli vilkkaat kansainväliset kontaktit jo ennen sotia, eniten Yhdysvaltoihin, Ruotsiin, Saksaan ja Isoon-Britanniaan. Sotien jälkeen Yhdysvalloista tuli nopeasti tieteen tärkein maa ja yhteydenpito sinne tuli keskeiseksi.

Timo Vilen on tutkinut Ragnar Granitin talvisotaa. Kriisin kourissa lahjakas tiedemies haudattiin piirilääkäriksi Kemiöön, lähelle hänen kesäparatiisiaan Korppoota. Siellä hän palveli osin purnaten ja epävarmana, käytännön lääkärintaidot kun olivat unohtuneet. Hän oli kuitenkin velvollisuudentuntoinen ja harkitsi jossain vaiheessa uranvaihtoaakin.

Vilen tuo selkeästi esiin, että huippututkijan valintojen taustalla on inhimillisiä tekijöitä: palkka ja tutkimusedellytykset, perhe, epäsuorin tutkijakollegoiden kanssa sekä rakkaus kotimaahan ja omaan kieleen. Näistä aineksista syntyi päätös, jonka mukaan Ragnar Granit lähti kesällä 1940 Suomesta ja päätyi Ruotsiin Harvardin sijasta.

Suhteellista kurjuutta ja lentokonetehtaiden elinvoimaa

Timo Riun tutkimus virolaisten ja suomalaisten tiedemiesten suhteista toisen maailmansodan aikana asettaa suhteellisen kurjuutemme uuteen valoon. Suomalaiset auttoivat virolaisten tiedemiesten pakoa Suomeen ja edelleen Ruotsiin ja muualle länteen.

Ruin tulkinnan mukaan avun motiivit olivat ennen kaikkea inhimilliset. Sotien jälkeen yhteyttä pidettiin lähinnä virolaisiin pakolaistiedemiehiin. Artikkelin päättää maantieteen professori August Tammekannin ja hänen perheensä onnelliseen asettumiseen Suomeen.

Sampa Kaataja täydentää omassa artikkelissaan sitä tietämystä, mikä on saatu ennen kaikkea Karl-Erik Michelsenin teknisten tieteiden historiaa koskevista tutkimuksista.

Kaataja on tutkinut valtion lentokonetehtaal-la sodan aikana tehtyä tutkimus- ja tuotekehitytelytyötä. Hänen artikkelinsa suorastaan imaisee lukijan mukaansa jännittämään sitä, miten puu taipuu lentokoneen osiksi.

Tehtaan laboratorioden tutkimuksen monipuolisuus on suorastaan hämmästyttävää. Sehän jo tiedettiin ennestään, että Teknillinen Korkeakoulu sai useita professoreita lentokonetehtaalta, mutta kerrattakoon: kymmenen professoria oli aiemmin työskennellyt tehtaalla. Siellä tehtiin myös 18 väitöskirjaa.

Kansallinen itsekkyyks ja ulkosuhteet

Tieteenharjoittajat toimivat kansallisen itsekkäällä. He pitivät suhteita yllä kriisiaikana sinne, minne se oli mahdollista ja valintatilanteessa sinne, missä tiede edistyi nopeasti ja missä oli rahoitusta saatavissa. Tämä selittää sodanjälkeisen ajan nopeita siirtymistä Yhdysvaltain suuntaan: se oli otanut johtopaikan useilla tieteenaloilla ja se otti vastaan ja jopa rahoitti eurooppalaisia tutkijoita. Sitä voidaan kutsua kulttuuri-imperialismiksi tai se voidaan nähdä Marshall-avun tapaisena tukena Euroopan jälleenrakennukselle. Suomelle se kuitenkin oli tervetullut tapa ryhtyä tavoittelemaan länsimaisen tieteen tasoa – erityisesti lääketieteelle ja kansanterveydelle sillä oli suuri merkitys.

Tutkijat ja sota -tutkimushanke on ollut Suomen Akatemian projektina humanistiselle tutkimukselle erityisen sopiva. Tutkimusaihe on selkeästi rajattu, mutta monipuolinen, ajankohtainen sekä kiinnostava. Teos on uusi avaus sota- ja kriisiajan historian tutkimukseen. Se täydentää hienolla tavalla tieteen historiaa. Se antaa hyvän esimerkin myös siitä, miten ihmisten väliset verkostot syntyvät ja toimivat. Erityisen mielenkiintoisena pidän huippututkijoiden henkilökohtaisten verkostojen kartoittamista.

Kirjoittaja on Suomen historian dosentti Tampereen yliopistossa ja toimittanut vuonna 2003 julkaistun Suomen tieteen vaiheet -teoksen.

TIEDEKIRJA

Vetenskapsbokhandeln

Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki

Avoinna ma klo 10–17, ti–pe klo 10–16.30

Puh. (09) 635 177, faksi (09) 635 017, tiedekirja@tsv.fi

tiedekirja@tiedekirja.fi
www.tiedekirja.fi

Tilaukset hoituvat verkon kautta ympäri vuorokauden.